

Tanári és papi nyugdíjintézet.

Tanári nyugdíjintézet nem volt 1880-ig. A tanár élete végéig szolgált. Ha közben munkára képtelen lett, kezdetben a kolozsvári eklézsia, később a „státus” segélyezte, főképen természetbeliekkel. A kolozsvári eklézsia Kovátsi Tamás pap „elgyengülése folytán”, 1789 jun. 6-án Márkos György tanárt hívja meg „félpapnak”, de Kovátsinak is meghagyja egy évig a fizetését. 1790 ápr. 11-én Kovátsi részére, míg él, „nem akarván inconsolate hagyni”, évi 100 frtot szavaz meg. A segélyezés mértéke természetesen a mindig silányan álló pénzügyi helyzethez alkalmazkodott. A szolgálatra képtelen szegény papok, hátramaradt özvegyek és árvák alkalmoszerű segélyt és támogatást kaptak. Az 1656. évi kissárosi zsinat rendeli, hogy szegény papok részére évenként a zsinatra jövő papok otthon pénzt gyűjtsenek s hozzák ki, amit a püspök a szegény papok között osszon ki. Azóta e célra a gyűjtés és adakozás állandóan folyt ugyan, de nem kielégítő eredménnyel. Suki gondolt először ez ügy rendezésére. 1792. évi végrendelete 7. pontjában 10000 mfrtot ad azzal a rendelkezéssel, hogy ez összeg a többi hagyománytól külön kezeltessék s az évi kamat kétfelé osztatván, egyik fele fordíttassék a szegényebb ekléziákban levő fungens szükölködő és öregség, vagy egyéb szerencsétlenség miatt vacantiában levő szegényebb papok és hasonló özvegy papnék segélyezésére (a kamat másik fele szegény tanulók segélyezésére). Ez a segélyezés még abban az évben életbe lépett. Az 1802. évi kolozsvári Főtanács Pákei József rektor-professzor halála alkalmával a tanárok temetési költségére 50 frtot határoz subsidiumul. Az 1875. évi Főtanács a tanárok temetési költségei tárgyában a következő végzést hozta: a püspök temetési költségére adatik a közpénztárból 250 frt, tanáréra 200 frt. Az elhalt püspök, vagy tanár fizetéséből családja egy évig részesül és pedig a halálozás utáni első hónapban kapja az egész illetéket, 11 hónapig a fizetés harmadrészét. Az elhalt családja a halál után következő Szentgyörgy naptól, vagy Szentmihály naptól számítva egy évig szállásában hagyatik, vagy ha a néhai szállással nem birt, szállás-pénzét egészen kikapja. Míg a család a fennebbieket élvezi, a segélyalapból nem részesül.

Nyugdíjintézet felállításáról való gondoskodás első nyomaival 1832-ben találkozunk, mikor a nyárádszentlászlói zsinat „nagyon elgyöngültségük miatt hivatalukat nem folytathatván”, Fűzit és Szabó Sámuel 100—100 ezüst frt penzió mellett nyu-

galomba bocsátotta s ügyekkel kapcsolatban „felsegélésekre bizonyos mód” feltalálásával foglalkozott, megbizván a vizsgáló széket, hogy a köri felügyelő-gondnokok a papsággal gyűjtsenek erre a célra a státus pénztárába. Nem találtam adatot arra, hogy ez indulásnak valami sikere lett volna.

1837 jun. 8-án Székely Miklós püspökhelyettes tesz egy lépést az ügyben. Felszólítja az espereseket egy papi „gyámolda” alapítására s egyben közli velük tervét. A felszólításra Aranyos körből jött egy rendszeresen kidolgozott terv. Ezután az összes körökben megindult egy mozgalom. A felvetett gondolatot egyhangulag helyeselték, csak a kivitelre nézve nyilvánítottak különböző nézeteket. Az E. K. Tanács 1855-ben bizottságot küldött ki a különböző nézetek összeállítására és a terv kidolgozására. Ez az 1857. évi Főtanács elé terjesztette jelentését. de idő rövidsége miatt nem tárgyalatott, hanem áttétetett az E. K. Tanácshoz, hogy ez adjon véleményt. Az E. K. Tanács közölte a körökkel, melyek különböző véleményeket nyilvánítanak. A felsőfehéri azt mondja, hogy nem adja be 515 frt tőkéjét, hanem ebből segíti az özvegy papnékat. A marosi részvénytársaságot alapítana s évi kamatot fizetne. A keresztúri és udvarhelyi pártolja, a küküllői a papok tetszésére bizná, hogy belépjenek-e, vagy ne; a miklósvári más időkre halasztaná. Csupán a tordaaranyosi kör az, amely az egyház összes hivatalnokai részére kíván gyámoldát létesíteni. Az 1859. évi Főtanács (28. jk. p.) a nézetek ilyen eltérő volta mellett a kérdést leveszi napirendről, minthogy most gyámolda létesítésére kilátás nem lehet. De megengedi, hogy minden kör akár a marosi gyámoldához csatlakozzék, akár köri gyámoldát alapíthasson, melynek szabályzatát azonban fel kell küldeni.

Az udvarhelyi kör szegénysorsú tanítómesterei jobb díjazása érdekében egyházköri segélyező intézetet létesített 1865-ben.¹

Mikor a Koncz János-alapítvány ügyét az 1862. évi Főtanács szabályozza, tárgyalás alá kerül az özvegy tanárnék, papnék s ezek árváinak segélyezési kérdése is. Az előterjesztett javaslatnak egyik pontja így szól: Alapító a kolozsvári iskola alaptőkéje 1880-an túl leendő kamatfeleslegéből a kolozsvári özvegy professzornék, papnék s azoknak árvái felsegítésére is kegypénzalapról kívánt gondoskodni oly móddal, hogy ezen kamatfeleslegből 1880-an túl 100 frt kamathalmozással kezeltessék örökre s mikor 1000 frt tőkét előállít, ennek kamatjával a segélyezés azonnal megnyíltassék, de ezen 1000 frt örökre fenntartassék ezen 1000 frtokat koronként előállító tőkének. A Főtanács szem előtt tartva az alapító célját, 5000

¹ Darkó Sándor: Korrajz. Ker. Magvető, 1877.

frtot fenntartani határoz e célra állandó tőkének és bejelenti, hogy ennek további kezeléséről intézkedni fog. Ez az intézkedés az 1867. évi Főtanácson történt, midőn a professzorok és papok özvegyeit és árváit támogató *segélyezési pénzalap* létesített. Célja: a püspök, kolozsvári, tordai és keresztúri tanárok és kolozsvári rendes papok özvegyeinek és árváinak segélyezése. E célra különszakított 3814 frt 68 kr., hozzácsatolták Mikó Lőrinc 284 frt adományát, a Várad—kolozsvári vasút részére az ifjúság által gyűjtött 90 frt 30 kr.-t. Meghatározták hogy a püspök, tanárok és papok hivatalba lépésüktől számított 3 év alatt fizetésükből hagyjanak benn a pénztárban havi 1 frtot, összesen 36 frtot. Hozzácsatolandó még a rendeltetés nélkül tett kegyes adományok és hagyományok tizedrésze. A jelenleg alkalmazottak a befizetést 1865 január 1-től kezdik. Aki írásban özvegye és gyermekeire nézve lemond ez alap élvezéséről, az nem köteles befizetni. Az összeg gyümölcsözőleg kezelendő, míg 10.000 frtra növekedik s akkor nyíltassék meg a segélyezés. A kamat $\frac{5}{6}$ része fordíttassék segélyezésre, $\frac{1}{6}$ rész tőkésítendő, míg 1000 frtra nő s ekkor 11.000 frt kamatjának $\frac{5}{6}$ része lesz segélyezésre fordítandó. Az özvegy egész részt kap, minden árva ennek $\frac{1}{4}$ részét, az özvegyek halálukig, vagy férjhezmenetelükig, az árvák 20 éves korukig. Keresetképtelen árvák életük végéig élvezik. Csak unitárius vallásúak kaphatják. Az egész rész 160 frt, negyedrészt 40 frt. Ha valami felhasználatlanul marad, tőkeemelésre fordítandó, hogy előre nem látható szükség esetén mindig legyen tartalék-tőke. Ugyane Főtanácson merült fel az a kérdés, hogy mi történik azokkal, akik szolgálat alatt lesznek munkaképtelenek, mire a Főtanács kijelenti, hogy azok segélyezéséről a közpénztár fog gondoskodni. A következő évi (1865 aug. 27—29.) szentgericei zsinaton e célra özv. Gyergyai Ferencné 500 frt alapítványt tesz. Ez a főtanácsi határozat 10 évig tartó nyugtalanságot és békétlenséget idézett elé az egyházban. Kiss Mihály esperes a kör nevében az 1869. évi Főtanácsra azt az indítványt terjeszti be, hogy az alapból a falusi szegény belső emberek özvegyei és árvái is részesíttessenek. A Főtanács felfejti, hogy ez alapra a közpénztár egyetlen krajcárt sem adott s felsorolja, hogy mely alapítványokból és adományokból gyűlt az összeg s ezért nem látja alapját a kérésnek s nem tartja méltányosnak.

Néhány évvel később, 1874 július 8-án Gyöngyösi István udvarhelykörü esperes a kör közgyűlést megnyitó beszédében sok téves, helytelen és valótlan állítást kockáztat meg az alap keletkezését illetőleg, mit a Főtanács visszatetszéssel fogad. Vádolja az E. K. T.-ot, hogy a segélyzőalapra a közvagyonból

2000 frtot csúsztatott, hogy a keleti vasútról 140 frt „síklott” a segélyalapba. A Főtanács részletes felvilágosítást ad, most már másodízben; előadja, hogy az ifjúság által a keleti vasútra gyűjtött pénz annak írásban kifejezett beleegyezése mellett az auditóriumban levő orgona vásárlására fordított s a félrevezetett közvélemény felvilágosításául az egész fejtegetést felolvasni rendeli a közgyűlésen. Kiss Mihály esperest — úgylátszik — nem nyugtatta meg az 1869. évi Főtanács határozata, mert az 1874. évi Főtanácsra a sepsimiklósvári kör közgyűlése megbízásából *egy általános özsegélyző, vagyis nyugdíjazó intézet felállítását* indítványozta az összes tanárok, papok, mesterek s azok özvegyei s árvái számára Kolozsvárt. Alapul szolgálna az a 10.000 frt, mely el van különítve a kolozsvári papnék s özvegy tanárnék segélyezésére tekintet nélkül a többi hasonló sorsúakra. A felsőfejéri közgyűlés ugyanekkor hasonló javaslatot terjesztett elé. A Főtanács megint erélyes hangon fejt ki, hogy az esperes tévedésben van, midőn azt állítja, hogy a segélyalap a közpénztárból különített el, mert annak magva a Koncz János alapítványa volt, amely csupán és kizárólag erre a célra tétetett s azután különböző adományokkal és alapítványokkal nőtt, mint azt már 1869-ben éppen magának, Kiss Mihálynak részletesen felfejtette.

A belső emberek özvegyei és árvái részére létesítendő általános nyugdíjintézet felállítását a maga részéről is célszerűnek és szükségesnek tartja s a munkálatok előkészítésével megbizsa az E. K. Tanácsot. Erre a határozatra az 1875. évi Főtanácsra beérkezik az E. K. Tanács terve *egy általános nyugdíj- és segélyintézet felállítására.*² Tagja lenne minden belső ember. Célja: 65 életkort meghaladott belső emberek számára nyugdíjat, özvegyek és árvák részére segélyt nyújtani. A segélyezés a megalakulás után 15 évvel kezdődik. Minden belső ember fizet 15 évig évi 5 frtot. 50—55 évesek belépni nem kötelesek, de ha belépnek, 3 évig évi 25 frtot fizetnek. Az eklézsiák 15 évig együttesen évi 400 frtot. Más források: keresztelésért 10 kr, házasságért 30 kr, válóperért 1 frt, államszegélyből évi 200 frt, az eklézsiáknál és belső embereknél levő kamathátralék $\frac{1}{3}$ része, kegyes adományok. Az alapot 5 tagú bizottság kezeli s minden körben egy 3 tagú bizottság, mely az illetékeket beszedi. Ohajtandó, hogy az alap 40.000 frtra nőjön, ami 15 év alatt bizonyára meg is lesz. Ekkor megkezdődik a segélyezés, bármekkora legyen az alap. Az évi kamatok 10 százaléka tőkegyarapításra fordítandó, a többi nyugdíjra, ami

² Az unitárius vallásközönség kebelében felállítandó nyugdíj- és segélyintézet alaptervezete. Ker. Magvető, 1876, 241—243. l.

a jogosultak között egyenlően osztandó el. Egy árva félrészeseznek vétetik. A Főtanács a segélyezést 15 év előtt is megkezdheti.

A tervezetet a közvélemény nagy örömmel fogadta. A Ker. Magvető szerkesztősége szerint (Ferencz József és Buzogány) „égetőbb szüksége” semmire sem lehetett egyházunknak, mint erre. Félnek „a jövő sötét képeitől” s nem tudják, hogy akad-e még valaki e pályán, mikor „elnyomorodásuk vagy haláluk” esetén maguk vagy családjuk szinte semmi segélyre nem számíthatnak. Régen mások voltak a viszonyok — mondják — s részben ebből lehet magyarázni, hogy elődeink ez ügyre nem fordítottak kellő gondot. E hiányt lehető gyorsan pótolnunk kell.

A Főtanács a tervet elvileg teljes terjedelmében elfogadta. Legelső és legfőbb lépésnek mondta a tőke előállításának megkezdését, kijelentvén, hogy e tekintetben minden perc drága. Közölni határozta a körökkel, hogy rendkívüli közgyűléseken tárgyalják le s véleményeiket okt. 1-ig terjesszék fel. Az E. K. Tanácsot pedig megbizta, hogy e fontos ügy útbaigazítására a szükséges intézkedéseket tegye meg.

Az 1876. évi árkosi zsinat (21. sz. a.) az alapszabályokat véglegesen megállapította. A közös (papi és tanári) nyugdíjintézet célja: önhibájukon kívül a sors csapása, vagy életkoruk miatt munkaképtelenné vált belső emberek és tanárok számára nyugdíjt, valamint az elhalálozottak árváinak és özvegyeinek segedelmet nyújtani. Az 50-ik életévüket be nem töltöttek köteles tagok, az idősebbek, de 60-ik életévüket be nem töltött alkalmazottaknak tetszésüktől függ, belépnek-e, vagy nem. A tag a belépéskor 1 frtot fizet, azután évenként 5 frtot 15 évig. Az eklézsiák együttesen évenként 530 frtot 15 évig. Ezen kívül: házasságkötéskor a felek 50 krt, válópernél 1 frtot, a püspök 10 frtot, főjegyző, főpapi szék bírái 5—5 frtot, az esperes 2 frtot, a köri jegyző, alpapi szék bírái a választáskor 1—1 frtot fizetnek; kegyes adományok és hagyományok 10⁰/₀-a, az eklézsiák 15 év lejáta után 1—1 frtot, az államsegélyből évi 400 frt. A nyugdíjintézet tőkéjét külön pénztárnok kezeli. Minden egyházkör 3 tagú bizottságot választ, mely beszedi a körből bevárandó összegeket. Az egyházkör közgyűlése veti ki a járulékot az eklézsiákra azok vagyoni helyzetére tekintettel úgy, hogy annyiszor 5 frt legyen kivetve, ahány eklézsia van a körben ($5 \times 106 = 530$ frt). Akik 15 év előtt elhalnak, azoknak özvegyei, vagy gyermekei tovább fizethetik a járulékot s így biztosítják maguknak a részesedést, vagy a befizetett összeget kamat nélkül visszavehetik. Két évig hátralékos az intézetből kizáratik. E szabályok életbelépnek 1876 január 1-től. A nyugdíj vagy segély folyósítatik 15 év múlva „az alaptőke nagyságára

való tekintet nélkül". De kedvező esetben a Főtanács korábban is megkezdheti a nyugdíj- és segélyadást. Egyenlő lévén a befizetés, minden részvényes egyenlő mértékben részesedik az intézet jótéteményeiben is. *A szolgálati idő nincs megállapítva.*

Az alap kezelésére Jánosi Gerőben pénztárnokot választott. A tervezettől való eltérések: minden tag a belépéskor fizet 1 frtot, az eklézsiák együttesen 15 évig évi 530 frtot, minden eklézsia a 15 év lejáta után évi 1 frtot, az államsegélyből évi 400 frtot. Életbe lép 1876 jan. 1-től s a nyugdíj innen számítva 15 év múlva kiadatik a tőke nagyságára való tekintet nélkül.

A következő évi Főtanács behatóan foglalkozik a kebli nyugdíj- és segélyintézet ügyeivel. 1875-ben állítatott fel az országos nyugdíjintézet a néptanítók részére. Ez sok zavart és félreértést okozott. A kebli intézet életbeléptetése a kezdet nehézségeivel küzdött. Az alapszabályokat különbözően értelmezték. Néhol a bizalom és akarat hiányzott. Az E. K. T. 1876 okt. 8-án a körökhöz rendeletet intézett aziránt, hogy válasszák meg a kezelő-bizottságokat s állítsák össze a köteles és önkéntes tagok névjegyzékét, az egyházközségek által fizetendő illetékek kimutatását. Az esketési, házassági és válóperek díjai nem folytak be. A hátralékokat nem sürgették. Nehezítette az ügy útbaindulását a néptanítók számára létesített intézet. A felvételre tanítók, sőt tanító-papok is siettek jelentkezni s a miniszter fel is vette őket. Mikor azonban a magas illetékeket fizetni kellett, menekülni iparkodtak. E. K. T. felírt a miniszterhez, hogy az illetékek oly magasak, hogy sem a tanítók, sem az eklézsiák megfizetni nem képesek. A nyugdíj is meghaladja a tényleges fizetést s kérte, hogy oly eklézsiákat, melyekben nincs tanító, a 12 frt illeték fizetése alól mentse fel. Előfordultak oly esetek is, hogy az illetékeket oly tanítóktól s eklézsiáktól is felvették, melyek ezt a kebli intézetbe befizették. Az E. K. T. kérte, hogy tanítóink csak a kebli nyugdíjintézetnek lehessenek tagjai. A miniszter 12675—1877. sz. leírata szerint felekezeti tanítóink nem lehetnek a kebli nyugdíjintézetnek tagjai, hanem az országosnak. A pap-tanítók felmentetnek ugyan, de eklézsiáik kötelesek az illetéket fizetni. Újabb felíratra aztán az eklézsiákat felmentette. Azok a mesterek, kik községi iskoláknál vannak alkalmazva, maguk fizetik az évi illetéket, de eklézsiáik nem.

A kérdést az életbiztosítás ügyét külföldön is alaposan ismerő Kőváry³ tanulmányozza s javaslatát, mely a közben

³ A nyugdíjintézetek külföldön. A magyar néptanítók országos nyugdíj- és gyámintézete. Az unitárius közönségnél tervelt nyugdíj- és segélypénztár. Ker. Magvető, 1880. 31—42. l.

megalkotott országos tanítói nyugdíjintézet szerkezetétől több pontban eltér, egy alapos tanulmányban okolja meg. Ismerteti a kérdés állását külföldön s rámutat arra, hogy az intézet hasznosságát és fontosságát általánosan elismerik, de formája még nics megállapítva. A biztosítás társadalmi úton indult, de nemsokára belátták, hogy ez nem elégséges s a kormányok kezdtek vele foglalkozni. A mi nyugdíjintézetünk az országos néptanítói nyugdíjintézet mintájára keletkezett. Kőváry javaslatában három szempont emelkedik ki: a „garantia”, a tagok járuléka és járandósága. Ezekből három következtetést von le. Egyik az, hogy az egyház e nyugdíjintézetet nem „garantírozhatja”, mert reáfizet s nem tudja biztosan kiszámítani a díjat. Járuljon hozzá s ezzel megtette azt, amit lehet. Másik az, hogy határozott összeget, miként az országos tanítói nyugdíjintézet, nem helyezhet kilátásba. De megszabja, hogy az évi bevételből mit bocsáthat felosztásra s ebből mennyi a nyugdíj s mennyi a segély. A nyugdíjintézet olyan, mint egy *vivum aërium*, mely miként az adóalap, mindig hajtja a jövedelmet. Itt tehát az évi bevétel bizonyos tartaléktökére való levonás mellett teljesen kiosztható. A harmadik az, hogy a mi intézetünk a nagyszámok törvénye érvényesülésére nem nyújt kellő számot, de minthogy a tagok létszáma nem mutat nagy hullámzást, pontos ügyvezetés mellett ki lehet számítani, hogy az évi jövedelemből mennyi jut minden segélyt, vagy nyugdíj igénylőre. Mindezekből nyugdíjintézetünk szempontjából két tanulságot von le. Egyik az, hogy szakítanunk kell a terv azon intézkedésével, hogy a tagok csak 15 évig fizetnek s az összeg 50 éves korig egyenlő, mert ez „a gyakorlatban túlhaladott álláspont.” A brassói nyugdíjintézetnek, ahonnan átvettük, ezen formájával szakítanunk kell, ha nagyobb nyugdíjat akarunk. És a díjat az esedékességig kell fizetni, mint a külföldön s életbiztosításoknál mindenütt. A másik az, hogy az egyforma díj nem igazságos, mert az ifjabb tagokat az idősebbek javára igazságtalanul terheli. Tehát a kor szerint fokozódó díjat kell megállapítani. A terv 1876-tól számítva 15 év múlva kívánja megnyitni a nyugdíj és segély nyújtását. Ezt nem találja megokoltnak, mert a végkielégítési tőkét évjáradékra változtatva, azonnal meg lehetne kezdeni a segélyezést. Ami a vezetést illeti: az E. K. Tanács legyen a felügyelőség, a Főtanács a közgyűlés helyettesítője. A vezetés egy külön erre a célra kiküldendő bizottság feladata.

Az 1880. évi Főtanács megindítja a *tanári nyugdíjintézet* előkészítő munkálatait. Az E. K. T. eljöttnek látja az időt, hogy megvalósíttassék Koncz János alapítónk lelke előtt lebegett cél fő- és középiskoláink segedelmezése. Ezt oly módon ajánlja, hogy egy

nyugdíj- és segélyalap teremtsék öregség, vagy más okon munkaképtelenné vált tanáraink nyugdíjazására. Az 1864 ben létesített alap oly csekély, hogyha valamelyik tanárt nyugdíjazni kellene, nem lehetne a Főtanács végzését életbeléptetni. A tanárok az általános nyugdíjintézetből kilépnének s ennek lennének tagjai. A közpénztár igénybevétele nélkül annyira lehetne nevelni, hogy feladatának megfelelné. A Főtanács az előterjesztést elfogadta, kimondotta a tanári nyugdíjintézet felállítását s a már működő segélyegylettel való összeolvastását s megalkotta az *unitárius tanári nyugdíj- és segélypénztárának alapszabályát*. Az 1. §. kitűzi a célt s kimondja, hogy a tanári özvegyek segélypénztára vagyonával és kötelezettségeivel az intézetbe olvad. Tőkéje, forrásai: A kolozsvári, tordai és keresztúri Konczalapból 3000, 1500, 1000 frt, tőkésített adományok 413 frt 80 kr., állami segélyből évi 100 frt, a tagok belépésekor 1—1 frt; minden tag fizeti az évi fizetés $\frac{1}{3}$ -át 5 év alatt, az adományok és hagyományok 10%-a. Felhasználható a kamat $\frac{5}{6}$ -a, $\frac{1}{6}$ -a tőkésítetik; szükség esetén az egész jövedelem felhasználható. A tanárok évi nyugdíja 600 frt. Három évi szolgálat után 10 év alatt $\frac{1}{3}$, 10—15 évig $\frac{3}{8}$, 15—20 évig $\frac{4}{8}$, 20—25 évig $\frac{5}{8}$, 25—30 évig $\frac{6}{8}$, 30—35 évig $\frac{7}{8}$, 35—40 évig $\frac{8}{8}$ arányban részesülnek. A tanárnak $\frac{1}{3}$ -át kapják. Akik jelenleg segélyt élveznek, e szabályzat életbeléptetésétől fogva 150 frtban részesülnek. Az árva az anyai nyugdíj $\frac{1}{4}$ -ét kapja. A segély a betöltött 18 évvel megszűnik. Három évi szolgálat, egy évi házasság élet jogot ad a nyugdíjra.

Az 1881. évi Főtanácson a kolozsvári igazgatóságnak volt kifogása a tervezet ellen. Kifogásolta, hogy az özvegy tanárnékat és árvákat illető segélyalap a tanári nyugdíjjal egyesített. Sérelmezte, hogy az özvegyek az új szabályzat szerint nem részesülnek annyi segélyben, mint amennyit a segélyalap nyújt. A tanárok által fizetendő illetéket — a csekély javadalmat tekintve — igen magasnak találta. Az E. K. T. némi módosításokat hozott javaslatba. A Főtanács határozata az, hogy az ajánlott módosításokat addig nem erősítheti meg, míg a nagyobb adományozókat (Brassai, özv. Gyergyainé) meg nem kérdezi, hogy beleegyeznek-e a segélyalapnak a nyugdíjalaphoz csatolásába. A szabályzat 1882 aug. 23-i kelettel 1882. évi E. K. Tanácsi 6. jk. sz. határozat alapján *nyomtatásban* is megjelent. Címe: *Unitárius tanári nyugdíj- és segélyalap*. Az intézet működni kezdett 1882 január 1-én. Ekkor tőkéje 25.203 frt 16 krajcár. A külön tanári nyugdíjalap szükségét már régebben érezték. Létesítésére már szervezése előtt történtek adományok. Mikó Lőrinc örökösei „kezdeményezésül” már 1875-ben 40 frtot adtak pénzben s átadták a Mikó által összeállított „Egyházi törvé-

nyeket" és kéziratban hátrahagyott „unitárius egyházjogot” azzal a rendelkezéssel, hogyha az utóbbi kinyomatik, a tiszta jövedelem az alap növelésére fordíttassék. A Ker. Magvető szerkesztősége felhívja olvasóit az adakozásra, mert a szolgálatra képtelenné váló tanárookra a legkeserűbb sors vár. Ami „a tanárok milyenségére is szinte döntő befolyással lesz.” (Ker. Magvető, 1875. 77. l.). Ugyanez évben (143. l.) Székely János főmérnök 100 frtot ad, később (348. l.) Barabás Lajos székelykeresztúri pap és tanár beköszöntése alkalmával szintén 100 frtot „tanárai iránti hálája bár egy parányi részének lefizetéséül.” Az ifjúság is 1880-tól kezdve szívesen áldoz erre a célra. 1880 jun. 30-án az 1860-ban végzett ifjak találkozójuk alkalmával 665 frtot adnak „vezéreltetve attól a hálás tisztelettől és kegyeletes visszaemlékezéstől, melyet főtanodánkban nyert szellemi és erkölcsi neveltetésük áldása írt lelkükbe.” 1886/87-ben az ifj. Peielle István-alapítvány tevői 1000 frtot adnak erre a célra. Az 1865-ben végzetek 1890 június 29-én találkozójuk alkalmával 330 frtot, az 1860-ban végzetek ugyanekkor — már másodízben — 635 frtot, az 1881-ben végzetek 1891 március 15-én 125 frtot, az 1883-ban végzetek 1892 márc. 15-én 90 frtot, ugyanekkor a papi nyugdíjintézet részére is 90 forintot.

Meglévén alkotva a külön tanári nyugdíjintézet, meg kellett teremteni a papit is. Az 1887. aug. 26—28. napjain Vargyason tartott zsinat 60. sz. a. megalkotta a püspök, papok, mesterek, néptanítók számára az általános nyugdíj- és segélyintézetet;⁴ felekezeti tanítóink közül azok számára, kik az 1875. évi 32. t. c. szerint országos nyugdíj élvezésére nem számíthatnak. Az 1876. évitől abban különbözik, hogy a nyugdíjat nem 15 év múlva, hanem már most folyóvá teszi és nem a jövedelem kamatjából, hanem az évi bevételből s ezért a tőke növelése kisebb mértékben történik. A 70 évi életkor jogot ad a nyugdíjra, akár szolgált az illető 40 évig, akár nem. A nyugdíj legkisebb mértéke 40%, ami kedvezőbb a tanároknál. A járulék az ifjabb korban belépőktől nagyobb s a szolgálat 40 éve alatt folyvást fizettetik. Ez a törvény megkülönbözteti a kérelemre való és „kényszerített” nyugdíjazást. Szolgálati idő 40 év. A nyugdíjpénztár határozott összeget nem biztosít. A jogosult kap annyit, amennyi a bevételből részére jut. A nyugdíj- és segélyek aránya megállapíthatása céljából minden évre egy maximum fog meghatározatni, mely egy tényleges

⁴ Törvény az unitárius vallásközönség szolgálatában álló püspök, papok, mesterek, tanítók nyugdíjazásáról, valamint azok özvegyeinek és árváinak segélyezéséről. Ker. Magvető, 1883.

nyugdíj összegét fogja adni. 10 szolgálati évre a maximum 40% -a jár, ami évenként 2% -kal növekszik. 40 évnél hosszabb szolgálat nem számítható be. Kényszer nyugdíjazás történik 70 éves koron túl szolgálat-képtelenség, vagy fegyelmi eljárás esetén. Az özvegyi segély a férj nyugdíjának 40% -a, az apátlan- anyátlan árváké az özvegyi segély fele, ha többen vannak, az anya illetékét kapják; apátlan árváé az anya illetékének negyede, négyenél többen az anya illetékét együtt kapják. Az özvegy és árvák segélye együtt nem lehet nagyobb, mint amekkorá a férjnek járt volna. Az intézet tőkéje az 1876. évi közös nyugdíjintézet forrásaiból keletkezik. Eltérés abban van, hogy a tag (kik eddig is tagok voltak) *egész szolgálata* alatt köteles fizetni évenként 5 frtot 15 évig, az ötven éven felüliek 15 frtot 5 évig: akik ezután lépnek be: 20—30 évesek 3 frtot, 30—40 évesek 4 frtot, 40—50 évesek 5 frtot, az 50 éven felüliek 10 frtot. Az eklézsiák 5 csoportba oszlanak: az 1. csoportba esők 5 frtot, a második 4 frtot, a harmadik 3 frtot, a negyedik 2 frtot, az ötödik 1 frtot fizet, összesen 530 frtot. Az egyházkörök „gyámoldáikkal” tetszésük szerint léphetnek be. Az intézetet egy öttagu bizottság vezeti. A nyugdíj és segély évnegyedenként előre utalványoztatik. Minden egyházkör az esperes elnöklete alatt 3 tagu bizottságot alakít, mely a járandóságokat beszedi s beszolgáltatja. A nyugdíj-intézet pénzét külön díjazott pénztárnok kezeli.

Az 1884. évi Főtanácsra előterjesztett jelentés szerint „valódi lelki gyönyörűséget érzett E. K. T., mikor ezt a nyugdíj-intézetet életbeléptette s az első nyugdíjat Vitális Mihály martonosi papnak kiutalta. Vagyona akkor 17.843 frt 29 kr, 1886-ban 22.698 frt 42 kr.

A papi nyugdíjintézet részére is megindultak az adakozások. A tordaaranyosi kör 500 frt küldött, a marosi 400 frtot. A keresztúri kör a Pálffy Dénesné-féle alapítványt, 983 frt 11 krt adományozta. De az adakozás lanyhult s az illetékek későre és rendetlenül folytak be „e szépcélu intézet pénztárába”. Pedig a pénztár terhe mindjárt a megindulás után tetemes volt s évről évre növekedett, mert megkezdődtek a nyugdíjazások és segélyezések. De a nyugdíj megállapítása nem keltett megnyugvást, mert sokan csekélynek tartották s felemelését kívánták. Ezt szeretné lehetővé tenni Szabó Mózes,⁵ aki ismereti az erdélyi ág. ev. egyház, a magyar állami vasutak alkalmazottainak és a magyar állami tisztviselők nyugdíjintézetét s ez alapon mutatja ki, amint már enélkül is tudni lehetett, hogy a nyugdíj felemelésének egyedüli akadálya az alapok csekély volta.

⁵ Nyugdíjintézetünk. Ker, Magvető, 1884. 385—389. l.

Az erdélyi ág. ev. egyház 1865-ben alkotta meg tanárai, papjai és tanítói részére a nyugdíjintézetét. A nyugdíj minimuma a fizetés fele, maximuma 2000 frt, egész összege a fizetés. Az államvasútak nyugdíjintézeténél a szolgálati idő 36 év, a nyugdíj minimuma 100 frt, maximuma 6000 frt. A mi intézeteink a nyugdíjakat és segélyeket a beállítás napjától teszik folyóvá. Az ág. ev. egyházé, az államvasútaké és állami tisztviselőké 5, 8 és 10 év múlva. A tanári tisztességes összeget ígér, de csak a jobb jövő reményében. A papoké és tanítóké még így sem teheti. A nyugdíjegység felemelése a jelenlegi járulékok mellett csak a távoli jövőben válik lehetővé. Hogy ez lehetővé váljék, szükséges lenne a nyugdíj összegét megállapítani s az eklézsiákat anyagi helyzetükhöz képest 4 osztályba sorolni: 300—400—500—600 frtban megállapítani. Minden tag fizetné a biztosítandó nyugdíj 25%-át a belépéskor, azután évenként 5%-ot. Így a két nyugdíjintézet egyesíthető lenne.

Az 1885. évi Főtanácson maga az E. K. Tanács közigazgatási, tanügyi és pénzügyi jelentésében örvendetes előhaladásról számol be, dacára a tetemes nyugdíjazásoknak. S számolva a papság közhangulatával, „némileg indokoltnak” látja azt az óhajt, hogy a nyugdíjegység emeltessék. De ezidőszerint még sem ajánlja. Elismeri, hogy a 100 frt kevés, de állítja, hogy az ez évben nyugdíjba lépett három pap részére az eddigi egyharmad kepe helyett „valóságos jótétemény”. S minthogy utódaik az egyharmad kepevel nem rövidítettnek meg, „a nyugdíjintézet már most is mindkét félre valóságos haladás”. Rámutat arra, hogy tervezéskor a megindítást 15 évre számították, hogy az alap 30.000 frtra növekedjék. De már megindult s az óhajtott összeg mégis meglesz néhány év alatt. Minden ügynek meglévén egyiptomi bujdosása, az E. K. Tanács ajánlja még rövid időre a nélkülözést és türelést az ügyben is. „Sajnos jelenségnek” mondja, hogy a hátralékok behajtására tett intézkedéseknek nem volt meg az óhajtott eredménye. A mult évi 1408 frt 50 kr. hátralék az idén 2012 frt 75 kr.-ra emelkedett.

Visszatekintve a nyugdíj és segélyezés történelmére, látjuk, hogy a 60-as évektől kezdve a vezetők és érdekeltek állandóan foglalkoznak a nyugdíj biztosításával. Egyelőre kevés eredménnyel, mert kicsi eszközök felett rendelkeztek és akadály volt az is, hogy minden kör külön és önállóan igyekezett célhoz jutni. 1875 táján belátták ennek célszerűtlenségét s megalapították a közös nyugdíjintézetet. De nemsokára új feladás kezd érvényesülni, amely megalkotja külön a papi és külön a tanári nyugdíjintézetet. Mikor aztán a 90-es évek közepén a gimnáziumi tanárok belépnek az országos tanári nyugdíjintézetbe, melybe a theologiai tanárok nem voltak be-

vehetők, ezek részére külön nyugdíjintézetet kellett létesíteni. Az 1891. évi Főtanács 58. sz. a. a tanári nyugdíjalapra a tanulóktól évi díjat szedni rendel. Ez a díj valláskülönbség nélkül évenként minden tanulótól 50 kr. Ugyane Főtanács módosításokat eszközöl e törvényen. Eddig fizetésük $\frac{1}{4}$ -ét 5 év alatt fizették, ezután 2 év alatt fizetik, fizetésemelés esetén az emelt összeg $\frac{1}{4}$ -ét egy év alatt. Az 1892. évi Főtanács Boros Sándor kérésére, ki Kanyaró társával oklevéllel már 3 évnél tovább szolgált helyettes tanári minőségben, kimondotta, hogy a nyugdíjintézet tagjai: az unitárius vallásközönség minden rendes és okleveles helyettes tanára.

1893-ban a nem állami tanárok részére országos tanári nyugdíjintézetet létesített a törvényhozás. Az értekezletre ápr. 8-án Kovács János küldetett ki. A belépésre felszólíttatván az E. K. T. nagyon beható és részletes vita után köszönetét nyilvánította gróf Csáky vallás- és közoktatásügyi miniszternek, hogy a felekezeti tanárokról gondoskodni kíván, kijelenti hajlandóságát a belépésre, de végleges nyilatkozatot ezúttal nem tehet. A feltételek t. i. igen terhelők voltak mind a tanárokra, mind az egyházra s aggályosnak látta azt, hogy a nyugdíjazást a miniszter kizárólag magának tartja fenn. Reméli azonban, hogy a belépést a kitűzött határidőn túl is elfogadja. A Főtanács utasítja az E. K. Tanácsot, hogy a tanároktól készített, de az idő rövidsége miatt véleményes javaslattal nem kísért tanári nyugdíjtörvény módosítását vegye tárgyalás alá s készítsen olyan javaslatot, mely az országos nyugdíjintézet által kilátásba helyezett ellátást biztosítsa s ha szükségesnek látja, letárgyalására rendkívüli Főtanácsot hívjon össze.

E határozatból látszik, hogy a Főtanács látta az ügy fontosságát, látta a tanárok nem irigylésre méltó sorsát, segíteni akart rajtuk, de félt a terhektől s élénk emlékezetében lévén az abszolútizmus alatt rákényszerített küzdelem, féltette autonómikus jogait. Ezért akarta megpróbálni a lehetetlent is, hogy talán a maga erején is tudja biztosítani tanárai jövőjét s egyben az iskola színvonalát emelni. Mert az a veszély fenyegetett, hogy a jobb fizetéssel és biztosabb jövővel kecsegtető állami tanári állásokra törekednek a jobb képzettségű tanárok s az egyház kebelében csak a selejtesebb elem marad.

Hosszú és néha szenvedélyessé vált viták és tárgyalások után, melyben az érvek és ellenérvek a fiatalok és öregek két csoportjára osztották a résztvevőket, győzött a fiatalok álláspontja, miben jelentékeny súllyal esett a mérlegbe Kozma Ferenc isk. felügyelő-gondnok higgadt és megfontolt állásfoglalása. Az 1894. évi Főtanács kimondja, hogy *tanáraival belép az országos tanári nyugdíjintézetbe*, de a közpénztár által fize-

tendő 5% -ot csak a 20 évet meghaladó szolgálatot tett tanárok után fizeti; a többiek után csak 3% -ot, a 2% -ot az illető köteles fizetni. Ugyanakkor a tandíjat felemeli: minden unitárius gimn. tanuló fizet 5 frtot, elemi tanuló 2 frt 50 krt, nem unitárius gimn. tanuló 10 frtot, el. tanuló 5 frtot. A kebli nyugdíjintézettel a befizetett illetékek kamat nélkül számoltassanak el, mert a tanárok is terhes fizetésekre kötelesek. A Főtanács pedig nyújtson erkölcsi biztosítékot — kívánja az E. K. T. előterjesztése — a püspök s a theologiai tanárok nyugdíja biztosítására s bizza meg az E. K. Tanácsot a nyugdíjtörvény és ügy szabályozásával.

Az 1896. évi Főtanács jóváhagyólag tudomásul vette, hogy a *tanári kar az országos tanári nyugdíjintézetbe felvételre s* rendelte, hogy a kebli nyugdíjintézetbe befizetett összegeknek nemcsak tőkét, hanem kamatját is visszafizessék 1894 dec. 31-ig 5%, azon innen 4.5% -ot, minthogy oda a késedelmi kamat is befizetendő. Az E. K. Tanácsot pedig utasítja, hogy a kebli nyugdíjintézetben maradó tanárookra nézve mielőbb készítse el s terjessze elé a szabályzatot.

E határozat értelmében az 1897. évi Főtanács szerint a kebli tanári nyugdíjintézetből kifizettek 3265 frt 96 krt, az egyház 570 frtot s 1898-tól kezdve fizetni fog, miután 4 tanár korpótléka is számításba vétetett, 610 frtot. Ennek a vállalt tehernek volt a következménye, hogy ugyane Főtanács az 1894. évi határozatot odamódosítja, hogy ezután minden tanári fizetésemelkedés után kivétel nélkül csak 3% -ot fog hordozni a fizetendő illetékből.

Az 1897. évi Főtanács 77. sz. a. megalkotja a *kebli nyugdíjintézetet a papnevelő-intézet tanárai s azon gimn. tanárok részére, akik az országos tanári nyugdíjintézetbe nem vétettek fel, illetőleg föl nem vehetők.* A szabályzat 17 §-ban az intézet célját, tagjait, alaptökéit és forrásait, a nyugdíj és segély kiosztását, a jogosultság kérdéseit szabályozza. Források: az állami segélyből évi 200 frt, beíratási díj 1 frt, a törzsfizetés és szaporulatának 2 év alatt fizetendő $\frac{1}{4}$ része, a tüzetes cél nélkül adott kegyes adományok 10% -a. A püspök nyugdíja egy theologiai r. tanáréval azonos. Az egész nyugdíj az évi törzsfizetés és szaporulatai a lakbér kivételével, A paptanárok teljes nyugdíja féltanári fizetés és szaporulatai és a belső emberi nyugdíjintézetből mint papok számára folyósított összeg. Teljes nyugdíjra jogot ad 30 évi szolgálat, paptanároknál 35 évi. 6—10 szolgálati év után 40% a nyugdíj, 1—5 szolgálati év után végkielégítés jár. Az özvegy a férj fizetésének 600 frtjáig 50% -ot kap, temetési járulék címen 2 havi fizetést, gyermeknevelési járulékul az özvegy segélyének $\frac{1}{4}$ részét; ha az anya is elhal, az anyai segély $\frac{3}{8}$ -át. Nyomorék, vagy keresetképtelen gyermekek a járulékot élethosszig kapják.

9. fejezet.

Köztanítók.

A kollégium alsó tagozatán tanítók nevei: *collaborator*, *institutor*, később *publicus praeceptor*, a magyar nyelvnek az iskolában való térfoglalása óta a 19. század 40-es éveitől *köztanító*. Az Entwurf idejében találkozunk e névvel is: *altanár* (*Unterlehrer*). A végzett tógás diák, aki a kollégiumban várta pappá, vagy mesterré való kinevezését, szükség szerint alkalmaztatott az alsó osztályok preceptorának fel egészen az oratoriáig. Sőt Szent-Ábrahámi alatt a 18. század 20-as éveiben nyilvános leckék előadására is. Mikor aztán év közben valahol állás ürült, ezek kirendeltettek s osztályaikat otthagya mentek állásaik elfoglalására. Az alsó osztályok tanítása mentő öv volt, átmenet a végzettség és állás-foglalás közötti idő unalmának elűzésére és a mindennapi kenyér megszerzésének eszköze. Szóval minden inkább, mint a valódi cél tudatos és tervszerű szolgálata. Ezeknek a köztanítóknak az ügyével hosszú évszázadokon keresztül nem törődött senki. A reformátusoknál az ifjúság választotta őket a rektor elnöklete alatt a szenior, ellenőrök és esküdtek választása alkalmával. Nálunk az igazgató bizta meg őket az osztályok tanításával. A sok közül ide írok egyetlen egy esetet. 1791 nov. 15-én (Fasc. VII. 145.) *praeficiuntur classibus praeceptores sequentes*: „a retorikának én” — mondja György László senior, — a poeticának Körmöczy János exactor úr, aki a theologia dogmatika praesese is, syntactica és etymologica classisnak Pálffy János úr, aki a mathesis praesese is; a nagyobb német osztálynak Sebe János úr, aki a logika praesese is, a kisebb német o.-nak Almási József úr, aki a metafizika praesese és könyvtárnok is; a kisebb latin osztálynak, mely áll a conjugisták, comparisták és declinistákból, Nagy Pál úr, ki a görög nyelv praesese is, a magyar osztálynak Bedő József úr“.

A köztanítókat minden előképzés nélkül rászabadították az osztályra, mellyel aztán tanítás és fegyelmezés tekintetében úgy bántak, mint annak idején velök az ők tanítóik. Fizetésük olyan volt, amilyen lehetett a kassa állapota szerint. Ellátásuk olyan szegényes és primitív, milyen a többi deákoké. Felügyelet és ellenőrzés velök szemben jóformán semmi. A figyelmét mindenre kiterjesztő és lelkes Horváth Ferenc főgondnoknak az 1796. évi káli zsinathoz beadott előterjesztésében (11. p.) olvasom először: „Az ordinárius rector mellé rendeltessenek a professzorok közül *adjunctusok*, akik a classisokra s privata informatióra (magántanítás) vigyázzanak“.

id. m. III. kt. 141. l.). A zsinat azonban ebben a kérdésben határozatot nem hozott. Tíz esztendő eltelte után gondol a főkonz. megint arra, hogy a köztanítók működését ellenőrizni és felügyelni kellene. S 1806-ban hoz is egy határozatot, amely megint papiroson maradt. Legalább én nyomát nem találtam, hogy életbe léptették volna. 1806-ban (Fasc. IX. 49.), a konzisztórium a vizsgálatok után megállapítja, hogy a tanulók a feleleteket nyitott könyvből lesték ki s mégis némelyek semmit sem tudtak; a latint legtöbben csak nehezen beszélnek s kiejtésük rossz. A konz. a professorok közül az osztályok részére *inspectores sive directores studiorum*-ot rendel, kiknek teendője a tanítás felügyelete; ezeknek engedelmeskedniök kell a preceptoroknak, különben elmozdítatnak hivatalukból. Ez inspectorok teendője a magántanítók tanításának ellenőrzése is.

Helyes intézkedés, de nyomát nem találtam annak, hogy valamelyik professor ilyen inspektornak kineveztetett volna, vagy valamelyik a preceptorok vezetésével, irányításával behatóbban foglalkozott volna.

E köztanítók képezésére senki sem gondolt. A kolozsvári ref. kollégium tanári kara 1821-től kezdve előleges vizsgálat alá vette őket (Török István id. m. 3. kt, 72.). Hogy miből állott a vizsgálat, nem mondja meg. 1842-ben pedig a főkonz. kimondja, hogy ha kitünően viselik magukat a köztanítóságban, több évre is meg kell tartani őket. Ez náluk talán a nálunk épen ez időben tárgyalt szakrendszer kérdésében hozott határozatnak a hatása, melyet Brassai a Vasárnapi Ujságban ismertett. Ha ez a feltevéssem igaz, ők hamar átvették tőlünk a jót. Nekünk jóval hosszabb idő kellett arra, hogy átvegyük tőlük az előleges vizsgálat helyes gondolatát. Ők aztán 1845-ben, mikor nálunk már pár év óta életbe volt léptetve, szigorú vizsgálatot írnak elő: latinból 2–3 auctort, németből, görögből szintén; az alsóbb osztályokban tanított tárgyakból is. Es előírják 24 órával előre megjelölt tárgyról a tanvezető jelenlétében tartendő tanítást. Ez a sokkal későbbben intézményesen létesített ú. n. próba-tanítás tanító- és tanárjelöltek részére. De említsük meg azt is, hogy az ifjak megriadtak a vizsgálatról s nem jelentek kellő számban a II. éves theologusok és absolutusok.

Nálunk a 30-as években Iszlai László felügyelő-gondnok vezetésével és Brassai lelkes munkásságával megindult reformnak egyik legerősebb mozgató oka épen a köztanítók készületlensége és a minden józan ok ellenére rájuk rakott s tőlük várt munka aránytalansága volt: az alsó tagozat tanítóinak képzése, vagy amint akkor mondták: az osztályrendszer helyett a szakrendszer. Brassai a sikertelen tanításnak egyik legfőbb okát a köztanítók járatlanságában találja. A tanítás

— úgymond — épen olyan mesterség, mint minden más „észi vagy kézi művészet“, amelyet senki sem szophat az újjából, hanem tanulnia kell. De a tanítónak magának tudnia is kell, hogy taníthasson, még pedig sokkal többet kell tudnia, mint amennyit tanít. Egy köztanítónak tanítania kell: latint, németet, vallást, számvetést, földrajzot, történelmet. De hogy lehessen kívánni, hogy mindezekből eleget tudjon s a tanítás módszerét is ismerje az, aki ezekre sohasem készült. Már pedig jelenleg ez a helyzet. Még maga a paedagogarcha sem adhat a köztanítóknak az összes tantárgyakból sikeresen útmutatásokat. Míg a köztanító valamennyire belejő tárgyába és a tanítás módszerébe, eltelik az idő, várja a papságra való kirendelést, év végére megkapja, kimegy az iskolából s az utána következő kezdheti előlről a sikertelen munkát a tanítványok és a tudományok valóságos kárára. Megint kezdődik előlről az „ujoncság“. Ezen a káros rendszeren csak úgy lehet segíteni, hogy a köztanítók *ne osztályokat, hanem szakokat* tanítsanak. Ilyen szak lenne hét: latin, magyar—német, olvasás—értelemkifejtő gyakorlatok—természetráajz, földrajz—történelem, szám- és űrtan, írás—rajzolás—ének, vallás. Látni való, hogy ezek a Brassai által ajánlt „szakok“ nagyobb részben megfelelnek az egyetem felállítása után megállapított szakcsoportoknak. A szakrendszer javaslata a múlttal szemben kétségtelenül haladást jelent. Az 1842. évi Főtanács a javaslatot elvileg elfogadta, a szakcsoportok számát pénzügyi okok miatt 6-ban állapította meg, kimondotta, hogy a köztanítók készülhetés végett előre kinevezendők és egy évnél tovább tartandók hivatalukban. A felső tagozaton a tantárgyak közé bevette a paedagogiát és állandó nevelésügyi bizottságot szervezett. Beállította a *paedagogarchai* állást, melynek teendője a köztanítók képzésének irányítása, tanításuk vezetése és felügyelete.

A köztanítók teendőit első ízben az 1841. évi törvények szabályozzák. E törvények szerint a köztanítókat a rektor és paedagogarcha ajánlatára az igazgatóság nevezi ki a diákok közül. Az alosztályúak felügyeletük alatt gyűlnek össze klasszusukba a reggeli harangkondulásra s kíséretükben mennek templomba. Templom után szintén a klasszusukba mennek vissza. Akik a rend ellen vétettek, azokat előbb megpirongatják, hibájuk következményeit megmagyarázzák, nevüket „egyenes hitükre bízott büntetések jegyzőkönyvébe a hibával és büntetés módjával a legnagyobb pontossággal felírják, az egész klasszus előtt felolvassák és nemcsak őket, hanem a többit is ezáltal elérzékenyítik.“ Ha valaki a köztanító „tekintetét“ nyilvános ellenszegüléssel, kicsúfolással megsérti, legutolsónak aláztatik, másodszor azon gradusból (= osztályból) kirekesztetik s csak

cenzurával vétetik vissza, harmadszor kiutasítatik. S ezenfelül a tanítót meg kell követnie. A mulasztók névsorát az esküdtszék minden ülésére beadja, valamint a rektornak is tanítványai tanulásbeli elrendezését és feljegyzését már az esküdtszék ülése előtt.

A köztanítók fizetése kezdettől végig nagyon szerény kezetek között mozgott. Az 1558. évi május 28-iki városi közgyűlés 2—3 lektor tevését határozza, kiket a kvártából elégítsenek ki, de a város adójából fizetésükre semmit se fordítsanak. Az 1573 dec. 10-iki közgyűlés a magáéból semmit sem akar adni, mint eddig, hanem amint régen volt: az ABC tanuló és sillabizáló gyermekek évenként fizessenek 25, az olvasók 50 drt, aki helyen ül, 1 frtot. Az 1574 jan. 27-iki közgyűlés utasítja a birót, hívassa be a mestert a tanácsba és adja elébe, „hogy kétképen való fizetést nem akarnak tenni a gyermekektől, hogy a tanítódeáknak is külön fizessenek a gyermekek szülői, mert a város a mestert nem az idegen deákoknak, hanem a maguk gyermekeinek fogadja és tartja. Azért azt kívánják, hogy a mester a gyermekeket az öreg deákok közé ossza be tanításra és meghagyja nekik, hogy szorgalmasan tanítsák őket. Az ő jutalmuk a gyermekektől nem egyéb, mint a *sabathalis* (szombati ajándék), azzal elégedjenek meg; amelyik nem akarja tanítani a gyermekeket, azt a mester se tanítsa, sőt küldje ki az iskolából az afféle engedetlenkedőket; mert a meghalt kegyelmes fejedelmünk elég segítséget rendelt nekik a kvártából, kivel meg kell elégedniök. (Jakab Elek: Kolozsvár története I. 213—244. l.).

A klasszis preceptorok fizetése szerény levén, az előljáróság elnézte, hogy a szülők vásárnapokon s más alkalmakkor ajándékokat adtak gyermekeik köztanítóinak. Az 1831. évi téli Főtanácson azt kérik, hogy tanítványaiktól fáradozásaikért személyenként 1 ezüst Rfrttal jutalmaztassanak. A Főtanács a kérést elutasítja, mert annak idején, mint tanítványok ők sem terheltettek rendkívüli fizetéssel s mert „valamint régen, úgy most is a nundinale-szedés gyakoroltatik s az ezutánra is meghagyatik“. Az 1840. évi törvények szerint a szenior fizetése 120 mfrt, de az eddigi divízióbeli 15-ödrész megszűnik, az oratoria és poezis köztanítójáé 50—50 frt és a kolozsvári eklézsiától 32 frt váltóban egyenlően megosztva. A szintaxisták, etimologisták, konjugisták és komparisták, nagy- és kisdeklinisták s olvasók 4 köztanítójáé 50—50 frt félévi utólagos részletekben. Az eklézsiától kapni szokott 32 frt betudódik az összegbe. A harmoniae praeses heti 2 óráért kapja a bőjti pénz felét. A másik félnek egyharmadát a díjszedő, a megmaradó $\frac{2}{3}$ rész megy az oskola pénztárába. A könyvtárnok fizetése 25 frt.

Ezzel minden köztanító megelégedni köteles. Semmi szín alatt egy tanítványát is többnek — évi 1 pfrtnál — fizetésére nem erőltetheti, hivatalból való elmozdítása terhe alatt. A szülők önkéntes ajándékát azonban elveheti. Ennyi mindaz, amit az 1841. évi törvény a köztanítókra nézve tartalmaz. Amint látjuk, tanításbeli teendőjükre nézve semmit.

Különös figyelmet érdemelnek az 1845. évi törvényekben az alsó osztálynak tanítása körüli szabályok, a publikus preceptorok, vagy „altanárok” képzésére vonatkozó intézkedések. A törvény megállapítja a korhatárt: klasszisba csak folyvást olvasni tudó 7 évet töltött gyermek vehető fel. Az alosztályiak tanulási rendjére közvetlenül a paedagogarcha ügyel fel. „A paedagogarcha hatalma csakis az alosztályiak tanulása és tanítása körüliekre, az e tekintetbeli fenytékre terjed ki; általában a rendet, csendet fenntartani s igazgatni az igazgató hivatalához tartozik”. Köztanítókat a paedagogarcha meghallgatása után az igazgatóság teszen egyházi állomásra készülő ifjak közül. A megürült helyre írásban kell folyamodni s meg kell jelölni *azt a szakot, melynek tanítását elnyerni kívánják.* A jelölttől a törvény *vizsgálatot és próbatanítást követel.*

Ime a szakrendszer életbeléptetésének következménye! Az unitárius felekezeti tanítói szakképzés első nyomai nálunk. A paedagogarcha ezek szerint tulajdonképen a „mester”-képző intézet szellemi vezetője, igazgatója s a gimnázium alsó tagozata olyan gyakorlóintézet-féle is. A paedagogarcha csak a szellemiek terén vezető, irányító és ellenőrző. Minden más tekintetben hatáskör nélkül van. Az intézet egész adminisztrációja teljesen a rektor kezében van. Sajnálunk kell, hogy nincs részletesebben szabályozva a tanítók és „altanárok” megvizsgálásának módja, tárgyai, lefolyása és a próbatanítás körüli tennivalók. És még inkább, hogy e vizsgálatokra és próbatanításokra vonatkozó iratok nem maradtak ránk. Ezekből betekintést kapnánk abba a szellemi műhelybe, melyből a népiskolai törvény meghozataláig az elemi iskolai tanítók s az 1883. évi középiskolai törvény becikkelyezéséig a gimn. alosztályú „altanárok” kikerültek. A szabályzat csak általánosan körvonalazza a paedagogarcha teendőit. A köztanító kimutatást (= a mai osztálynapló) vezet a tanulók magaviseletéről, tanulásáról, mulasztásairól. Ezt a hét végén beadja a paedagogarchának, aki megjelenik a tanítás óráin, a jókat megdicséri, a rosszakat megfenyíti.

Nincs adatunk arra, hogy milyen módon léptették életbe a tanítók vizsgálatát és próbatanítását. A vizsgálatra vonatkozó javaslat hiányos, mert csak elvet mond ki, de a vizsgálat tárgyait és lefolyását nem részletezi. Hogy a tárgyak között a

pedagógia is ott lehetett, azt abból lehet következtetni, hogy ezt már az 1842. évi zsinat felvette a felső tagozat tanulmányai közé. Aztán nemsokára kitört a szabadságharc, amely elvonta a figyelmet az iskola ügyéről. Az azután következett abszolutizmus meg egészen más természetű kérdéseket adott fel megoldás végett. A törvény erélyes és céltudatos végrehajtására nem volt alkalmas az idő, melyet tantervi kérdések és a súlyos tankönyvhiányon való segítség, majd politikai gondok foglaltak el.

Az 1845. évi törvény a köztanító teendőit a következőkben írja elő: Kötelessége a kiszabott egész órákon leckén lenni, ott lelkiismeretesen tanítani, tanítványai magaviseletéről, tanulásáról, mulasztásairól „hív jegyzéket“ vinni, ezt a paedagogarchának minden hét végén beadni, valamint minden közvizsgálat után az osztályozás alkalmával is beterjeszteni. Tanításban s hivatalában hanyag köztanító az igazgatóság által kitétetik s nevét az E. K. T.-nak feljelentik.

Az 1871. évi törvény az előbbtől a köztanítók tekintetében csak annyiban különbözik, hogy most már nem az igazgatóság, hanem az E. K. T. nevezi ki s új utasításként az is benne van, hogy tanítványaikkal kötelesek szeliden bánni. Egyébként teendőit ugyanúgy sorolja fel, mint az előbbi.

Az 1880/81-ik évre érvényes törvény szószerint egyezik az előbbivel.

Az 1885. évi törvény szerint a köztanítókat „amennyire lehetséges, egyházi állomásra készülő ifjakkól“ kell kinevezni s ezek a kinevezést kötelesek elfogadni. Itt az „amennyire lehetséges“ kifejezés mutatja, hogy a kolozsvári egyetem — elég későre — éreztetni kezdi hatását abban, hogy bölcsészeti hallgatókat, vagy tanárjelölteket kezdenek alkalmazni.

Az 1896. évi törvény már nem ismeri a köztanítót. Helyét elfoglalja a „segédtanár“, „póttanár“, „szaktanár“, „szaktanító“, „tanárjelölt“, „okleveles tanító“, de hébe-hóba szerepel még most is a „papjelölt köztanító“ is.

10. fejezet.

Lelkészképesítés.

A lelkeszképesítésnek két módja volt: *a rendes évközi és évvégi examenek és a zsinati és parciálisi vizsgálatok és disputációk.*

Kezdetben — úgy látszik — a lelkeszképesítés nem volt bizonyos előírt feltételekhez kötve. Legalább erre mutat Uzoni-Fosztó megjegyzése, aki az Ecclesiastica Disciplina közlése

után feljegyezte: abban az időben bármelyik eklézsia bárkit, ha a papságra alkalmatlan is, papnak alkalmazhatott. Ezért volt szükség a vizsgálat (t. i. az egyházközségek vizsgálatánál) rendjén kutatni, van-e olyan képzettsége, hogy a hiszékeny hallgatóságnak ne költsön ismeretlen meséket, mert még kóbor katonákat is alkalmaztak papnak. A papi állással járó privilegiumot ugyanis kihasználták azok, akik a katonaságtól megszöktek s hogy szabaduljanak a szolgálattól, papi állást szereztek. Ezért már az 1614. évi vizsgálati rend előírja, hogy a papot ki kell kérdezni tanítása felől s a gyülekezet füle hallatára hitvallást kell tennie. Azután a népet kell megkérdezni, vajjon mindig aszerint tanította őket a pap”.

Az 1626. évi Egyházi Rendtartáshoz (Ecclesiastica Disciplina) 1629-ben kiadott Utasítások 5. része *A hittudományi gyakorlatokról* ezeket írja elő: „óhajtandó lenne, hogy az egyházi rend és pedig a papok magok és a szomszédos helyen lakók közt gyakori *hittudományos gyakorlatokat* tartsanak. Mert ezeknek nagy hordereje lenne az isteni dolgokban való bővebb ismeretek szerzésére és a még sokak lelkében hátra maradt tévelygések szálkáinak teljes kitépésére. Nem különben úgy az életben, mint a Krisztus egyházában a gyökeres kiírtására. De ha ezt megtartani nem lehetne, a szent dolgokról paptársaikkal legalább *magánúton értekezzenek*, de okosan, lelki nyugalommal és mérséklettel, nehogy a mi rossz orvoslandó, az még inkább halmozódjék és felfuvódjék”.¹ Mindenkinek teljes erővel oda kell hatnia, hogy a tanuló iffúságba, különösen amely magát és tanulmányait a szent szolgálatra szánta, a tisztább tudományt csepegtessék be. Kérni kell tehát a tiszt. püspök urat, hogy ezeknek a szent hittudományt megmagyarázza s őket megvitatások és prédikációk tartásával gyakorolja, amely dolgokban neki más, az isteni igazságokban jól járatos tudósok is segítségére lehetnek s munkáját mindig kevesbíthetik. A hittudomány tanulói közé a magán *erkölcsi tanításokat* is bele lehet hozni, amilyenek valamikor a hitsorosok között, hogy itt is gyakorlatban voltak, azt maga a tiszt. úr is tudhatja. Ezeknek a dolgoknak a közrendtartásra sem lenne csekély a fontossága. Az Utasítások 15. része a zsinatokról ezeket mondja: Gondoskodás történjék arról is, hogy a célra és keresztényi életre vonatkozó *hitcikkekről barátságos tárgyalásokat* tartsanak a zsinatokon, vagy ha a lelkek elkeserítésének félelme miatt a vitatkozások mellőzendőknek látszanak, legalább *a tudósok adjanak nyugodt felvilágosításokat*. Főképen, mivel — amennyire tudhatjuk — még nem

¹ Dr. Tóth Gy.: Az unitárius egyház rendszabályai, Kolozsvár, 1922.35 l.

kevés lélek van olyan, amely mentes volna az ártalmas felfogásoktól.

A rendtartás ez intézkedései különféle célokat szolgáltak: a hithűség és hitben való megerősödés mellett az erkölcsös életfolytatást és a papi továbbképzést is. Világosan mutatja ezt az intézkedések megokolása is. Szent-Ábrahámi Keserői Dayka ref. püspök háromszéki vizsgálata ránk nézve oly szomorú eredményének okát abban látja, hogy a papok nem voltak eléggé felvilágosítottak az unitárius hit cikkelyeiben. Itt a rendtartás maga mondja, hogy sokak lelkében maradtak hátra tévelygések és ártalmas felfogások, amelyeket gyökeresen ki kell irtani s a „tisztább tudományt“ beléjük csepegtetni. A barátságos vitatkozások mellett, amelyeknek esetleges elfajulásától tart a rendtartás, ajánlja tudósok felvilágosításait, ma úgy mondanók: tanárok vallási és erkölcsi kérdésekről való továbbképző és ismeretterjesztő előadásait. Ajánlja az erkölcsi tanításokat is, melyeknek gyakorlati célja nyilvánvalóan az, hogy a papokat erkölcsös élet folytatására szoktassák. Aminthogy ugyanaz a rendtartás mondja, hogy a papok házainak a „kegyesség szentélyeinek“, a papoknak „minden erény példaadóinak“ kell lenniök s a tivornyákat, részegeskedést, táncokat és szennyes beszédeket házukba még beengedni sem szabad. A rendi nemesi társadalom arisztokratizmusára mutat az a figyelmeztetés, hogy a papok igyekezzenek tehetséges fiaikat a szabad tudományok tanulására buzdítani, mert nem isten dicsőségére vezető munkát végeznek azok, akik gyermekeiket, ha tehetségesek, kézimesterségekre adják.

Szószerinti szövegben közlendőnek tartom az 1694. évi rendtartásnak megokolását, hogy miért kell nagy figyelemmel lenni a kibocsátandó papok kiválasztására:

„Csak a korlátolt felfogásúak tagadhatják, hogy korunkban az új emberek kibocsátása körül nagy szabadosság volt és van. Ugyanis erre az Istennek igen kedves, de egyszersmint nagyon nehéz tanítói tisztségre sok isteni és emberi tudományban jártas, de sok eltévesztett életű és semmi bizonyos hivatottsággal nem bíró is lépett. Ezért, hogy az Isten dicsőségéről és az egyház méltóságáról és becsüléséről ebben a tekintetben is gondoskodjunk, jövőre az egyházi szolgák választásánál és kirendelésénél a következőkre kell figyelemmel lenni:

1. Hogy feddhetetlen és tiszta életűek-e?
2. Az iskolákban a tudományok alapjait és kezdeteit dicséretes eredménnyel megismerték-e?
3. Mikor a ker. vallás főbb pontjairól megvizsgálják, tudnak-e felelni a kátéból legalább középszerű szorgalom bizonyosságát adva?
4. Tudják-e és akarják-e kiszolgáltatni a szentségeket, vagy az egyház rejtelmes jegyeit a zsinat által előírt forma szerint?
5. Nem szenvednek-e azokban a hibákban, amelyeket Pál az egyházi szolgában korhol? (I. Tim. 3.)

6. Megigérik-e, hogy sem nyilvánosan, sem magánosan semmit sem fognak újítani a tanács megkérdése és hozzájárulása nélkül?

7. Hajlandók-e aláírni jó lelkiismerettel és minden képmutatás nélkül a keresztény tan minden részét, melyet az egyház az Isten szavából elfogadott és megerősített?

8. Alávetik-e magukat egészen az egyház szabályainak?¹

Ugyane rendtartás első részében olvassuk:

A lelkészek és egyházi szolgák egész egyetemében senki se merjen semmi új és az egyházban még el nem fogadott tant akár titokban, akár nyilvánosan elhinteni, tanítani, vagy másoknak sugalmazni a püspök és tanács tudta és akarata nélkül.

Az egyháztagnak is, ha valamely hitcikkelyről a tanácsban indítványt akarnak tenni, előre meg kell ígérniök, hogy a tanács határozatát és ítéletét elfogadják és aláírják; különben a szót megvonják tőlük és a tanácsból kiutasítják.²

A rendtartáshoz ragasztott „Toldások“-ban olvassuk:

„Az egyetemes zsinatokon a hitcikkekről való nyilvános vitatkozásokat mindig tompítani kell az elnökök részéről előterjesztett tételek szerint.“

Ennyire félelem alatt tartotta a lelkeket a dézsi komplanció tilalma!

Az 1661. évi dézsfalvi zsinat rendeli, hogy a seniorok minden dioecesisben ad minimum esztendőben háromszor partialis conventust instituálván: 1. disputatiok légyenek de praecipuis fidei articulis et examina ex theologia. 2. Légyen morum et vitae fratrum censura secundum ecclesiasticae disciplinae vigorem. Az 1695. évi zsinat (jkv. 381. l.) határozza, hogy minden pap egy könyvet tartson, abba hetenként egy dogmatikai, vagy morális konciót beírjon és „kihozván a következő szent zsinatra, hadd conseáljuk kinek-kinek prédikációját, mint predikál eklézsiájában“. Utinam hodie vigeret! — teszi hozzá Uzoni-Fosztó. Ez az intézkedés a papok továbbképzését szolgálta, de jegyzőkönyvben nincs nyoma, hogy állandóan végrehajtatott volna, amit különben Uzoni megjegyzése is igazol. A vizsgálatok módja, lefolyása a fennebi adatok szerint nem volt megállapítva. Nem is annyira vizsgálatok ezek, mint inkább disputációk és beszélgetések. A rendezők az esperesek. Cél: a hitbeli hűségben való megerősítés és az erkölcsös életfolytatás.

A püspök 1673-ban Kolozsra hívja össze a zsinatot, a papokat figyelmezteti, hogy bibliával jelenjenek meg, kitűzi a megvitatandó theologiai-egyházi kérdéseket „isteni dolgokban az elme gyakorlásának és a szorgalom fejlesztésének okából“, hogy míg a zsinat tárgyalásai folynak, a többiek az időt ne töltsék haszontalanul. Első évben 1692-ben látom, hogy az ilyen zsinati disputatiókra való előkészületre főleg a kirendelendő papok figyelmét hívja fel a püspök. Kövendi Mihály 1692 jun.

¹ Dr. Tóth Gy. id. m. 100—101. l. — ² U. o. 94—95. l.

15-re Szovátra zsinatot összehívó levelében 6 tételt tűz ki, hogy azokat komolyan áttanulmányozzák, meghányják-vessék, hogy mind az opponálók, mind a felelők szerepét vállalhassák és így az igazság iskolájában haladhassanak és érvényesülhesenek s „erre különösen a kirendelendő urak szorgalmasan készüljenek”. Mert az igazság iskolájában győzni és legyőzetni szép, itt legyőztek és elesettek is felkelnek egyszer (Uzoni-Fosztó II. 436.). Almási püspök 1693-ban ápr.-ra zsinatot hív össze, 8 tételt tűz ki, hogy azokat „szorgalmas és józan elmével megfontolják, megvizsgálják, meghányják-vessék, nehogy készületlenül az elnök urnak alkalmatlanságot szerezzenek”. Az elnök Dombai János. Eddig elnökről, mint a disputáció vezetőjéről nem volt szó. Az 1733. évi zsinati végzés, mely a mestereknek a papságra való előléptetése módozatait és feltételeit állapítja meg, már *formalis censurat* ír elő (I. Oskola-mester c. fej.-ben). A papok vizsgálatát ezután a zsinati végzés után első ízben az 1751. évi kolozsvári téli Főtanács szabályozza, meghatározván, hogy a disputáció rendezője a püspök, helyettese a praeses, helye a zsinat.

A vizsgálat lefolyását részleteiben első ízben az 1751. jan. 16. kolozsvári Főtanács végzése így írja elő: hétfőn reggel predikáció és éneklés után a superintendens compellálja a disputációra rendeltetett praesest, ki is a katedrába felmenvén egy rövid orációcskával magát insinuálja és a következő disputációkra a jelen való auditorokat invitálja. Azután a superintendens előállítja a candidatusokat ad respondendum és így valaki akarja, kezdheti és continuálhatja a disputatiót, hogy haszontalan dolgokkal ne töltsék az időt az atyafiak. Melyet egy kevéssé hallgatván a consistorium, azután kimenyen az parochiába maga dolgainak folytatására, a superintendens pedig maga képében hagyja a praesest, hogy ajtónállókat állítson és senki hire s engedelmé nélkül a disputatio alatt ki ne menjen a templomból. A disputationak folyni kell mindaddig minden nap reggeltől délig és délután estig, míg a konzisztóriumnak dolga van. Az os ecclesiae pedig gondot visel, hogy déltájban és este vagy maga bemenjen, vagy mást beküldjön könyörögni, mely után egy vers ének mondatván kibocsáttatnak a templomból. Mikor aztán a consistorium dolgai végződnek, kezdődik a felszentelés

Agh püspök *Agenda in Synodis* c. ügyrendjében (Tóth Gy. III. 195—200. l.) így írja le a vizsgálat menetét: Hétfőn reggel 8 órakor rendes istentisztelet keretében ének, predikáció és ismét ének után a barátságos vitatkozás elnökét a püspök latin beszédben felszólítja, ki rövid latin beszéddel elfoglalván a szószéket, magát a hallgatók jóindulatába ajánlja s kivá-

lasztja a hallgatóságból, akik a vitatkozásban részt fognak venni. A papjelölteket a püspök felhívja, hogy bibliával s hittani könyvekkel ellátva a közönség elé lépjenek vizsgálatra és feleletre. A papi vizsgálatot valaki elkezdi és a püspök azt egy kevés ideig hallgatván, rábizza a kihallgatást az elnökre, maga pedig az egyházi tanácsosokkal az ügyek tárgyalására a templomból a parochiára vonul. 12 óra körül az egyházi tanácsosok a püspökkel a parochián az ügyek tárgyalását, a többiek pedig a templomban élükön az elnökkel a vizsgálatot, vagy vitatkozást félbeszakítják. Mielőtt azonban a templomból eltávoznak az elnök, jegyzők és mások, a közszónok, vagy valamelyik más helyettesének előimádkozásával hálákat adnak. Ebéd után 2 órakor harangozásra a templomba megint mind összegyűlnek s ének, beszéd és ismét ének után a püspök elrendeli, hogy folytassák a papjelöltek vizsgálatát, mialatt a parochián a consistorium egyházi ügyeket tárgyal. Mikor ezek az ügyek tárgyalását félbeszakítják, abban marad a vizsgálat is, miután a közszónok, vagy helyettese ismét hálákat adott. Kedden d. e. és d. u. ugyanígy foly a vizsgálat s szerdán reggel 8 órakor istentisztelet keretében történik a felszentelés.

Az 1843 aug. 31-iki Főtanács (28. jk. sz.) a vizsgálatot ugyanígy szabályozza azzal a különbséggel, hogy most már van a vizsgálat vezetésére egy *rendtartó* (*censurae moderator*) kinevezve az elnökön kívül. A rendtartó előszólítja a vizsgálandó egyéneket s a püspök által kinevezett vizsgáló-elnököt (*censurae praeses*), ki is ezen felszólítás következtében elfoglalván a szószéket, az eddigi gyakorlat szerint szónoklatot tart és azután elkezdi kötelességét, a vizsgáltatandókhoz rendre a hittanból kérdést tévén s azt eddigi gyakorlat szerint folytatván. Az így megkezdődött vizsgálat folyjon a rendtartó jelenlétében d. u. 2 óráig. Kedden reggel 9 órakor tartandó templomozás után a vizsgálat megint folytatódik d. u. 2 óráig. Szerdán reggel 9 órakor történik a felszentelés az eddigi mód szerint „a mult 1842. évben tartott zsinati Főtanács 14. sz. határozata által megállapított *magyar szertartással* minden változtatás nélkül a zsinati Főtanács jelenlétében“. Ez az új intézkedés a bölöni zsinat tantervreformjának a következménye. A másik különbség az, hogy eszerint csak vizsgálat történik, vitatkozás nem. A moderator teendője olyanszerű megbízatás, mint a kollegiumi vizsgálatokon az egyházi biztosoké. A vizsgálat ideje is rövidebb. A vizsgálás módja nem a kikérdezés, hanem a vitázás. Az elnök rendszerint egy a külföldről épen most hazaérkezett fiatal tanár, aki igen sok esetben a zsinat szónoka is, vagy a képzetesebb papok és esperesek közül valaki. A kérdezők a köri jegyzők, tehát tudományos képzettség tekintetében a ta-

nároknál alacsonyabb szinten álló lelkészek. Az 1793-ik évi homoródalmási zsinaton kéri a köri jegyzők, hogy az examen a kinyomtatott theologia (Szent-Ábrahámi Summája) előre kijelölendő részeiből magyar nyelven legyen, evégre a könyv fordíttassék magyarra. A Főtanács a kérdés elől kitér, igérvén, hogy majd megteszi a szükségeseket. (100 esztendőnél több idő kellett ezután a Summa magyarra fordítására!). A repr. konzisztórium 1813 júliusában határozza, hogy pappá lenni akaró mesterek részére Márkos magyarul írt s taníttatni szokott theologiae compendium most pro tempore evégre legalkalmasabbnak találtatván, mind a parciális, mind a generális cenzurákban pro manuali használtassék.

Az 1804. évi ürmösi zsinat határozza: akik ezután a papi hivatalnak felvállalására s annak elnyerhetése végett a zsinati közönséges megpróbáltatásnak kiállítására magukat elszánandják, nevezetesen, akik oskolai tanulásokat ez előtt kevés esztendővel végezték, vagy ezután végezendik, minekelőtte a zsinati közönséges megpróbáltatásra felbocsáttathatnának, volt tanítóiktól mind tanulásaikról, mind pedig erkölcsöikről hiteles bizonyítványt köteleztetnek előmutatni. Az 1807. évi június 29-iki ádámosi zsinatra nem hoztak bizonyítványt, de azért vizsgátra bocsátják őket, az espereseknek pedig meghagyják, hogy e bizonyítványokat kérjék be tőlük. E rendeletet a zsinat kiegészíti még azzal, hogy ezután a köri papoktól és mesterektől is be kell kérniök, hogy hivatalba lépésük óta igyekezetüket és viseletüket oda feljegyezthessék.

E zsinati papi vizsgálatokról Boros (1899/900. évi Értesítő 48. l.) abban foglalja össze véleményét, hogy „sok tekintetben igen üdvös volt a régi gyakorlatnak főleg az a része, amely megkövetelte, hogy a lelkészkarba belépők az egyház és különösen a lelkészek képviselői előtt adjanak számot készütségükről“. Ez a felfogás, ha a készütségre veti a hangsúlyt, nem helyes. Ellenben azt hisszük, hogy az intézmény lényegét a papság képviselői és az egyház előtt való megjelenésében s főképp erkölcsi és hitbeli hűségéről való számadásában kell keresnünk. Boros következő fejtegetése szintén ezt mutatja. Azt mondja: nem feleltek meg a kor követelményeinek, melyek a papságtól hova-tovább mind szélesebbkörű és alaposabb tudományos ismereteket kívántak, melyeknek kipuhatolására nem voltak alkalmasak s azért meg kellett szünniök. Helyre kell igazítanunk Borosnak egy tévedését,³ aki azt mondja, hogy az új papnak a kinevezés és az állás elfoglalása után két

³ Az unitárius theologiai akadémia szervezete, szabályai és fejlődésének története, Kolozsvár, 1916. 3. l.

vizsgát kellett kiállania, egyiket a parciálison, másikat a Főtanácson. Én ezt okmányokkal igazolva sehol sem láttam. Ellenben olyan mestereknek, akik papságra át akartak lépni, a köri előjárók előtt a parciálison tényleg ki kellett állniok a kiszemelő vizsgálatot s ennek sikere után állhattak csak a zsinati disputációra. Amint az oskolamesterről szóló fejezetben olvashatni.

1845 után változás áll be a zsinati cenzurák rendjében.

Az 1845. évi homoródalmási zsinat meghagyására a különválasztott theologiai tanfolyam tanterve elkészülvén, az 1847. évi Főtanács a papi vizsgálat tárgyában e határozatokat hozta:

1. A jelen isk. évben a bölcsészeti tanfolyamot végzendő ifjakon elkezdőleg a magát egyházi hivatalra elhatározó minden ifjú köteles a két évi vallástani folyamat bevégezni s a rendes közvizsgálatokon kívül a papságra készülők mielőtt alkalmaztatnának, a Főtiszt. püspök úr és a vallástani professzor által az E. K. T. által kirendelendő biztosok jelenlétében a tanulmányokból és papi képzettségük felől történendő szoros vizsgálatot kiállani, mely vizsgálat megtörténte nélkül senki is papi hivatalt nem igényelhet, az E. Főtanács is az akadémizánsok választásában a theologiai kurzust végzettek tekintettel lévén.

2. Oskolamesteri hivatalra oly ifjú, ki az egész theologiai tanfolyamot nem végezte, csak azon esetben rendeltethetik ki, ha a theol. kurzust végzettek közül a magát előadott állomásra senki se vállalkoznék, önként értve, hogy az ily kirendelendő ifjúban is az arra alkalmasság megkivántatik; egyébaránt az így kirendelt egyén papságra csak úgy emeltethetik, ha az illető vallástani tudományokból közvizsgálatot adand s ezenkívül papi képzettségéről a püspök úr és a vallástani professzora előtt az előbbi pont értelmében a szoros vizsgálatot kiállandja.

3. Az eddigi rendszer szerint végzett, egyházi hivatalra várakozó s a főiskolában benn, vagy engedelemmel itt a városban lakó ifjak, a köztanítókat kivéve, tartoznak a theol. kurzust hasonlólag járni, a tanulmányokból a rendes közvizsgálatot megadni, azonban alkalmazási hely adódván elő, azon két évi tanfolyamnak el nem végzése meg nem gátolhatja őket, hogy papságra azonnal ki ne rendeltessenek. Az olyanok mindazonáltal, kik mielőtt alkalmaztatnának, ezen kurzust bevégezik, hasonlólag külön szoros vizsgálatot is kiállani tartoznak.

Az 1859. évi kolozsvári zsinat az 1845. évi papnevelői rendszert elvileg fenntartja, az évfolyamok számát 2-ről 3-ra emeli, az eddigi zsinati papi vizsgákat — minthogy az óhajtott célnak nem felelnek meg többé egészen — megszünteti, helyébe állítja a kirendelés előtti szigorlatot ily módon:

1. A 3 évi theologiai tanfolyamot végzett theologusok a 3 év alatt tanult tantárgyakból álljanak ki egy általános vizsgálatot a püspök, igazgatóság s E. K. Tanács által kinevezendő biztosok vizsgálószéke előtt mind a három év alatt tanult tárgyakból.

2. A nem végzett rendes theologusok minden szemeszter végén az illető tantárgyakból rendes, eddig is szokásos vizsgálatot adnak.

3. A theologusok minden év végén rangsoroztassanak s az utolsó szemeszter végével ily módon nyert helyen állandóan megmaradjanak s a következő rendje szerint rendeltessenek ki.

4. A már végzetek általános vizsgálatot csak az általuk tanult tárgyakból tesznek.

5. Az oskolamesterséget viselő egyének, ha papságra alkalmaztatnak, felszentelés előtt papi vizsgálatot az eddigi mód szerint tesznek a zsinati vizsgáló-bizottság előtt. A parciálisi vizsgálat rájuk nézve is megszüntették.

6. Theologust a három évi tanfolyam bevégzése előtt csak az E. K. Tanács beleegyezésével lehet kirendelni, de előbb megvizsgálandó s ha alkalmasnak találják, azután más vizsgálatot tenni nem köteles.

1861-ben az E. K. T. (199. sz. a.) határozta, hogy a theologusok a három év elvégzése után egy félévig készüljenek s azután álljanak szigorlatra. Ezt a Főtanács 1862-ben megerősítette. Az 1868/69-ben tartott papi vizsgálat alkalmával a vizsgáló-bizottság azt javasolta, hogy a jelöltek ezután *írásbelit* is tegyenek. A Főtanács elfogadta s a módozatok megállapítását az E. K. Tanácsra bízta. A Tanács 1870 június 30-án tárgyalja az igazgatóság javaslatát és Simén Domokos indokolt külön véleményét, aki az írásbelit nemcsak a gyakorlati részre (agenda és prédikáció készítés), hanem a theológián tanított többi tárgyakra is kiterjeszteni véleményezi. A Tanács elvileg helyesli ugyan Simén felfogását, de „körülményeinkhez képest gyakorlati szempontból” az igazgatóság véleményét fogadja el.

A Főtanács 1870. (13. sz. a.) felhatalmazása következtében az E. K. T. által 1871. évi 177., 182. és 198. sz. a. megerősített Rendszabályok 110—114. pontjai szerint a papnövénydékek a tanfolyam bevégzése után *papi szigorlatot* tesznek, melynek tárgyai *írásban*: prédikáció, vagy agenda; „szóval”: dogma, erkölcstan, liturgika, egyházjog, egyházi történet, szimbolika, theologia, unitárius vallás története, bibliabevezetés, exegesis, héber és görög nyelv. A szigorlat a két félévi közvizsgálat után tartatik meg. Aki szigorlatot akar tenni, tartozik e szándékát két hóval a közvizsgák előtt bejelenteni. Kik a szigorlaton kellő készültséget és érettséget nem tanúsítanak, egy évre visszavetnek. Harmadszor senki sem bocsáttatik szigorlatra. A szigorlatról külön bizonyítvány adatik.

1879-ben Ferencz József püspök azt indítványozta, hogy a III. évesek az év folyama alatt félévenként egy-egy írásbeli dolgozatot készítsenek, melynek tárgyát a szaktanár jelölje ki, a dolgozatot ő bírálja meg s a vizsgáló-bizottságnak tegyen jelentést. A Főtanács (15—1879. jk. p.) elfogadta, de fenntartotta a zárthelyi dolgozatra vonatkozó intézkedést is. Az egyik dolgozatot jan. 31-ig, a másikat május 31-ig kellett beadni a püspökhöz, aki a szaktanárnak adta ki bírálatra. A zárthelyi dolgozat készítésekor segédkönyvül csak a bibliát, vagy a bibliai szótárt szabad használni. Ha az írásbeli nem felel meg, a szigorló szóbelire nem bocsátható. A szóbeli vizsgálat a püspök

elnöklete alatt egy bizottság előtt nyilvánosan tartatik. Érdemjegy öt van: kitűnő, jeles, jó, elégséges, elégtelen. Egy javítóvizsgálat engedtetik. Aki másodszor is elégtelen, az a papi pályáról elutasítottatik. Az osztályok félévenként vizsgálatot tesznek. A két tárgyból elégtelen javíthat. A többit meg nem felelő osztályisméltésre utasítottatik.

Az 1884. évi Főtanács új rendet állapít meg.⁴ Az 1861. évi Főtanács azon határozata, hogy a végzetek csak egy év múlva tehessék le a szigorlatot, az E. K. Tanács 1869. évi 62. sz. végzése nyomán kiment a gyakorlatból. Ez most vétessék gyakorlatba, minthogy az 1869. évi körülmények többé nem léteznek. Most az 1859. évi elvek fenntartásával a papi szigorlatra következő szabály állapítottatik meg:

1. A végzett papnövendékek a következő iskolai évben papi szigorlatot tesznek, mely írásbeli és szóbeli s melyre a harmadik év végeztével május végéig E. K. Tanácsnál írásban kell jelentkezni.

2. Az írásbeli két házi és egy zárt dolgozattól áll. A tételt a theol. tanárok együttesen állapítják meg, az év bezárásakor a következő évre előre kihírdetik, a két dolgozat január 31-ig beadandó a püspökhöz. A zárt dolgozatra a tételt a szónoklat tanára tűzi ki s felügyelete alatt dolgoztatja ki febr. első napjaiban.

3. A dolgozatokat az első félév utáni szünidőben megbirálják, érdemjegyekkel ellátják s a tanárok együtt határoznak az elfogadás felett.

4. Akinek dolgozatait elfogadták, a II. félév végén szóbelire állhat. Ha dolgozata nem kielégítő, 1—2 hónap alatt újradolgozásra utasítottatik. Ha akkor sem kielégítő, vagy egyik dolgozat sem elfogadható, egész félévre visszavettetik. Aki írásbelin kétszer bukik, szóbelire nem bocsáttatik.

5. Aki írásbelit tett, a negyedik év végén, vagy ha írásbelin egyszer bukott, a tanfolyam végzése után másfél évvel szóbelit tesz a püspök elnöklete alatt az igazgatóságból s az E. K. T. által kinevezett tanácsosokból (hányból?) álló bizottság előtt. E szigorlat tárgyai: az összes theologiai tudományok; de nem az egyes tudományokban való jártasság, hanem az általános tájékozottság puhatolandó.

6. Szavazattöbbséggel döntenek. Az eredmény általánosan fejeztetik ki: megfelelt, jelesen, jól, kielégítőleg.

7. Az elégtelen félévre visszavettetik; ha akkor is bukik, végleg elutasítottatik.

⁴ L. az 1885. évi isk. törvények XV. szak. C) cikkely 129—131. pontjait.

8. A bizottság az E. K. Tanácsnak jelentést tesz s ez *papjelölti* bizonyítványt ad ki.

9. Ez a szabályzat az 1884/85. isk. évben lép életbe s az ez évi végzetek csak az 1885/86. isk. évben tehetnek szigorlatot.

Ezen rendszer alapján 1885-től kezdve életbe lép a *negyedik, mint szigorlati év*. Ez alatt a hallgatók nem járnak előadásra, hanem készítik dolgozataikat s készülnek a vizsgálatra. A milleniumi szervezés értelmében a vizsgálatok bevételeire évenként vizsgáló bizottság küldetik ki. Elnöke a püspök, tagjai a rendes és rendkívüli tanárok, a kollégiumi igazgató és az E. K. Tanácstól kiküldött 3 tag. A tanfolyam 3 rendes és 1 szigorló évből áll, mindenik két félévből. Félévek végén kötelező kollokviumok vannak, melyeknek eredményét indexbe írják be. Négy félév bevégezése után *alap-*, 8 félév után *szakvizsgálatot* tesznek. A szigorló év első felében tartatik a *szakvizsgálat* írásbeli, a másodikban szóbeli része. Aki a *szakvizsgálatot* sikerrel kiállotta, *lelkészjelölt* lesz. De az életbelépett törvény ellenére az E. K. Tanács már 1897 elején engedélyt adott a III. éves hallgatóknak a *szakvizsgálat* letevésére, mert szükség volt *lelkészekre*. Az új szabályzat értelmében az első *alpvizsgálat* 1897 szept. 4-én, az első *szakvizsgálat* 1898 május 19-én tartatott.

Az 1896. évi törvények a *papnövendékek vizsgálatára* nézve nem tartalmazznak intézkedéseket, mert a *papnevelő intézet* akkor külön szervezetet és *rendszabályokat* kapott.

A vizsgálatoknál használt jegyek időnként így változtak. Az 1851—1870. évek *érdemsorozati jegyzőkönyvében* a „*hit-tanászoknak*” csak egy jegyük van, így: *erkölcs 1*. Ez a *maga-viseletet* jelenti. 1854/55-től kezdve a jegyek: *eminentia (Em.)*, *prima dícsérettel (Pr. d.)*, *prima (Pr.)*. 1861/62. isk. év első felében kezdik a *theologusokat érdemsorozat* szerint *érdemszám-mal* ellátni. Az *érdemszám 15—4 között* váltakozik. 1868/69-ben az intézet neve: *papnövelde*. 1869/70-ben a papi „*szigorlatot*” letették négyen: *Szentmártoni Kálmán, Létai Domokos, Derzsi Károly és Nagy Mózes*; a három első *kitűnően*, az utolsó *dícséretesen*. Az 1882. évi Főtanács a papi *szigorlatnál* eddig szokásos *kitűnő, jó, elégséges* fokozat helyett „*a minősültségnek igazságosabban leendő elbírálása tekintetéből*” négyet állapít meg, mint van a *gimnáziumnál és papnöveldeben*.

Az 1871. évi Főtanács (37. sz. a.), minthogy a *latin szövegű papi diplomák* elfogytak, *magyar szövegűt* készíttetett s *kinyomtatását* elrendelte.

Az 1879/80—1899/90 közé eső 20 esztendő *tanulmányi eredményéről* egy *kis statisztikát* állítottam össze. Ez idő alatt

egyetlen egy hallgató bukott meg papi szigorlaton javítóra. Ez idő alatt a jegyek három ízben változtak: 1879/80-tól kitűnő, dicséretes, kielégítő; 1882/83-tól: jeles, jó, kielégítő; 1888/89-től: jeles, jó, elégséges. Ez idő alatt vizsgálatot tett 64 hallgató; 24 jeles, 22 jó, 17 elégséges eredménnyel, 1 javítóvizsgálatra utasított. A jelesek és jók száma külön-külön felülmúlja az elégségesekét. A gimnáziumban a kitűnők és jelesek, illetőleg jelesek és jók száma 1886/87-ig emelkedő, ettől kezdve eső irányt mutat, a két, illetőleg három óra és egész évre bukottak száma nő. Végleg elutasított is akad — 4 év kivételével — évenként 1—1. A jelesek és jók száma együttvéve sem éri el az elégségesekét.

11. fejezet.

„Oskolamester“.

Falusi iskolák tanítóinak, vagy akkori kifejezéssel „az oskolamester“-nek képzése egészen a legutolsó időig azonos volt a papokéval. Aki a filozófiai tanfolyamot elvégezte, az minden külön szakképzés nélkül képesítve volt a mesteri állásra. Sőt igen gyakran megtörtént, hogy a filozófiai kurzus elvégzése és a vizsgálatok letétele előtt küldettek ki mesterek eklézsiákba. Azonos előképzettségük hozta magával, hogy a mesterek bizonyos feltételek mellett átmehettek papi állomásra. Aki ezt akarta, jelentkezett a köri esperesnél s a zsinatot megelőző köri gyűlésen, az u. n. parciálison cenzurát adott, ami után következett a zsinati „vetélkedés“. Ez az átmenetel nemcsak nagyobb társadalmi megbecsülést jelentett, mellyel a „tiszteletes“ cím járt, hanem nagyobb fizetést és könnyebb megélhetést is. A hivatalokban s különösen a tanítás körül szorgalmas és érdemeket szerzett mestereket az egyház azzal szokta kitüntetni, hogy papi címmel és ranggal tisztelte meg, de rövid időre, 2—3 évre az 1733. évi kolozsvári főtanács végzése szerint ezt a kitüntetést nem kívánhatják. Csak hosszabb idei érdemes szolgálat adott jogot arra, hogy e kitüntetést kérhessék. Ilyen volt pl. e sorok írójának első tanítója, Pető Mózes szentgericei mester, később ottani pap.

Az 1606. évi kolozsvári zsinat végzése szerint, hogyha valamely mester alkalmasnak látszik a papi hivatalra, a papok, esperesek vagy a püspök rendelje meg, hogy gyakorolják magukat beszédek készítésében. Ugyanezt a rendeletet hozták az Almási püspök első háromszéki egyházlátogatása alkalmával, de hozzátették azt is, hogy saját maguk ne igyekezzenek papjaik ellenére ez állásokba, hanem várjanak a konzisztórium